

Summary:

Zastavetska O.V., Zastavetskyi T.B. GEOGRAPHICAL PRINCIPLES OF TERRITORIAL COMMUNITY FORMATION FROM THE POINT OF VIEW OF NEW ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL SYSTEM OF UKRAINE.

Principles of territorial community formation in Ukraine are examined. The author shows the peculiarities of administrative-territorial division reformation in modern conditions.

УДК 913 (477)

Юрій КИСЕЛЬОВ

РЕГІОНАЛЬНА ГЕОСОФІЯ – НОВА ЯКІСТЬ ГЕОГРАФІЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ

Традиційно географічні дослідження, зокрема регіональні, мають своїм змістом виявлення, вивчення, описання, класифікацію тощо певних природних та суспільних явищ і процесів у геопросторовому вимірі, а також пошук закономірностей їх прояву. Іншими словами, традиційна (класична та некласична) географія встановлює факти і на основі здобутого позитивного конкретно-наукового знання формулює закономірності.

Але вимоги нашого сьогодення, пов'язані з особливостями сучасного етапу духовного розвитку людства, спонукають не лише до здійснення суто наукових географічних досліджень усієї Землі або виділеного за певними ознаками фрагменту геопростору (регіону), але й до осмислення, філософської інтерпретації виявлених фактів та закономірностей. Отже, настає час філософії геопростору – геософії, витoki якої як наукового напрямку сягають ще 20-х рр. ХХ ст. [19].

Дослідження духовних явищ природничими науками, як і їх зв'язок із філософією взагалі, виразно свідчать про вихід цих наук на новітній, постнекласичний етап їхнього розвитку. Одним із лідерів “постнекласизації” сучасної науки є географія, про що свідчать численні конференції з відповідної тематики та фундаментальні праці останніх років [9; 11; 14; 15 та ін.]. Саме одвічний світоглядний характер географічних наук, на нашу думку, спонукає їх до тіснішого зв'язку з невидимими явищами та силами духовного (сакрального) світу, що досягається завдяки філософській думці, яка отримує якісно новий зміст – геософічний.

Ми не претендуємо на першовідкриття в галузі геософії регіону, адже чимало досліджень, у яких не акцентується на відповідних питаннях, і де не вживаються самі терміни “геософія”, “геософічний”, таки насправді є геософічними за своїм змістом. Прикладами можуть бути класичні праці антропогеографів – Ф.Ратцеля, Е.Реклю, С.Рудницького, історико-географів – О.Шпенглера, А.Тойнбі, Л.Гумільова. Ми ж намагаємося сформулювати власне геософічну думку, визначивши об'єктно-предметну сферу регіональної геософії та наповнивши її конкретним географічним змістом.

Об'єктом геософії, на нашу думку, є планета Земля або географічний регіон, а предметом – взаємозв'язки і взаємодія між природно-географічними, історико-географічними, сакрально-географічними, геополітичними, економіко-географічними та іншими чинниками, що визначають духовну суть геопростору або його фрагменту.

Поряд із осмисленням загальнопланетарних географічних реалій, про що пише, зокрема, А.Піскозуб [20], маючи на увазі сторони горизонту, важливе місце в геософічних дослідженнях має посісти й регіональний компонент, адже саме на рівні географічного регіону (мезорівні) можливе осмислення фрагменту геопростору, населеного конкретним етносом або субетносом. Так само уможливорюється рефлексія етносу з огляду на середовище його мешкання, самопізнання духу народу.

Поняттєво-термінологічна система регіональної геософії, розвинутість якої є важливою ознакою сформованості наукового напрямку, сьогодні перебуває у стадії становлення та поступового розгалуження, про що свідчать наші публікації [5; 6].

Елементи регіональної геософії наявні у працях істориків та історико-географів П.Лаврова [8], В.Липинського [10], Є.Маланюка [12], А.Піскозуба [20], Н.Полонської-Василенко [16] та інших. При цьому зазначені автори досліджували не абстрактні фрагменти геопростору, а саме конкретні природно- або суспільно-географічні регіони України або Польщі. Наприклад, праця П.Лаврова присвячена Південно-Східній Україні (територіям Донецької та Луганської адміністративних областей), Є.Маланюк осмислював суть степу як фрагменту українського геопростору, Н.Полонська-Василенко приділяла увагу кожній природній смuzі України в контексті етносу, що її населяв, а А.Піскозуб, враховуючи зміни геософічних реалій у часі, характеризував значення кожного з регіонів Польщі, виділених ним за сторонами горизонту, в розвитку цієї країни. Дослідники не лише ставили питання, але й давали відповіді на них. Так, В.Липинський дійшов думки, що Український Степ є

“найбільшим прокляттям нашої землі” [10]. Є.Маланюк визначив той же степ як «відвічний “коридор”, відвічний географічний “протяг” в нашій історичній “помешканні”» [12, 11]. А.Піскозуб [20] встановив послідовні зміни провідних державотворчих та націєформуючих регіонів Польщі, наголосивши, що на початку польської історії таким регіоном був Захід із першою столицею – Гнезном, за доби пізнього Середньовіччя – Південь із тодішньою столицею Краковом, у новий час – Схід із теперішньою столицею Варшавою, а в новітній період – Північ (Помор’я) із Гданськом, де було започатковано “Солідарність”, що звільнила країну від комуністичної диктатури.

Цікавим об’єктом геософічного дослідження є Південно-Східна Україна, під якою у природно-географічному відношенні розуміємо територію Донецького кряжа, на осьовій частині якого розвинулися екстразональні лісостепові природні комплекси; в історико-географічному сенсі – Кальміуську (найсхіднішу) паланку Війська Низового Запорозького; з економіко-географічної точки зору – староосвоєний промисловий регіон, що має галуззю спеціалізації вуглевидобувне виробництво. Кожна із зазначених особливостей Південно-Східної України визначає яскраво виражену своєрідність цього регіону. Цієї своєрідності певною мірою додавали досить часті зміни етнічної ситуації, пов’язані із самим характером природних умов – поширенням переважно степових ландшафтів. Постійна боротьба осілих русичів-українців і кочовиків різного етнічного походження за контроль над “Великим Степом” (за висловом Л.Гумільова [3]) значною мірою зосереджувалася на територіях сучасних Донеччини й Луганщини та в різні періоди завершувалася перемогою то однієї, то іншої сторони.

Початок протистояння наших предків із азіатами-кочовиками на теренах Південно-Східної України відноситься, найімовірніше, до 602 р. – часу розгрому антського племінного союзу аварами (обрами), після чого анти зникли зі сторінок літописів. (Гунів, що мешкали на території Русі-України ще у V ст. по Хр., ми з вагомих причин, зазначених, зокрема, П.Лавровим [8], А.Кіндратенком [7], до азійських кочовиків беззастережно не відносимо). Відтак контроль над Українським Степом перейшов спершу до аварів – племені кавказького походження, згодом – до хозар (юдеїзованих тюрків). Лише 965 р., після перемоги київського князя Святослава над хозарами, українці відновили контроль над Степом. Такий стан речей існував до 1240 р. – часу зруйнування Києва Батием, після чого Великий Степ потрапив під контроль кочовиків алтайської етнічної сім’ї. Монголи й тюрки контролювали наші степи до XVI ст. – часу перших перемог запорозьких козаків над кримськими й ногайськими татарами. Відтоді на два сторіччя контроль над Степом знову перейшов до українців, і це тривало до останньої третини XVIII ст. – часу встановлення повного контролю Російської імперії над Південно-Східною Україною та початку промислового освоєння краю. Нові історичні обставини зумовили виникнення адекватного явища – вже характеризованого нами “духовного кочівництва” [6], що є суттєвим чинником формування етнічної ситуації в регіоні й у наш час.

Однією з причин експансії кочовиків углиб українських земель була суто фізико-географічна – коливання кліматичних умов. Саме в періоди аридизації клімату Великого Степу, як справедливо відзначав Л.Гумільов [2], кочові етноси мігрували на північний захід у пошуках кращих місць для пасовищ. Ці міграції закономірно супроводжувалися воєнними сутичками, що часом набували характеру справжніх воєн, які, за умови, якщо українські етноси перебували у стадіях згасання пасіонарності (надлому, обскурації – за Л.Гумільовим [4]) завершувалися підкоренням миролюбних і не надто охочих до військової справи русичів-українців. Саме ці поразки нашого народу дали підстави В.Липинському вважати Великий Степ “прокляттям” України, а Є.Маланюкові – визначити його як “коридор” та «географічний “протяг”».

Наведені історичні факти та запропонована вище спроба їх аналізу свідчать про часопросторовий характер геософічної суті певного регіону, чим підтверджується діалектична суть часопростору – поєднання Хроносу та Хоросу. Щодо України, то геософічна суть нашої Батьківщини завжди визначалася розташуванням її серцевинної частини в межах лісостепу, що відділяє дві відносно протилежні за характером ландшафтів природні смуги – ліс та степ. Саме лісостеп, що впродовж історичного часу зазнавав деяких змін свого положення, був природним середовищем, що зумовив особливості українського етногенезу, починаючи з напівлегендарної доби етнічних контактів трипільців із аріями-гіпербореями ще в VI тис. до Хр. Було б логічним припустити, що й у загальносвітовому масштабі зони контакту відносно протилежних за характером ландшафтів природних смуг (лісу й тундри, лісу й саван тощо) є живильним середовищем для процесів етногенезу.

Регіональні геософічні дослідження передбачають застосування не лише досягнень географічних наук (як природничого, так і суспільного циклу) та філософської думки, але й даних етнології, філологічних, сакральних наук, історії, культурології. Геософічні дослідження України є,

зрештою, організаційною складовою міждисциплінарною комплексу знань – українознавства – “системи наукових дисциплін і напрямків, які вивчають українство як феномен людської цивілізації і культури” [18, 44]. Пошуки геософічної суті регіону неможливі без урахування його етнічного середовища, що, власне, визначає зміст культурного компоненту певного фрагменту геопростору. Вагоме значення в геософічному дослідженні можуть мати лінгвістичні дані, зокрема, зосереджені в топонімії, а також порівняльно-лінгвістичний аналіз. Останній дозволяє встановити рівень спорідненості між етносами, навіть досить віддалених територіально одне від одного. Свідченням цьому може бути виявлена спорідненість стародавніх індоаріїв – носіїв мови санскриту – з українцями (дослідник санскриту С.Наливайко наводить численні приклади схожого звучання санскритських слів саме з українськими [13]). Зв'язок геософії із сакральними науками проявляється, зокрема, в необхідності врахування деяких часопросторових закономірностей, що не піддаються раціональному пізнанню (як то, наприклад, досліджені М.Чмиховим [17] 532-річні цикли) та геофізичних особливостей, які визначають умови життя в певному регіоні [1].

Зв'язки геософії з історією мають обоюсторонній характер: з одного боку, при геософічних пошуках враховується історичний шлях розвитку регіону; з іншого боку, результати геософічного дослідження можуть сформулювати особливий погляд на періодизацію історії краю. Осмислення подій української минувшини – віддаленої та близької – в геопросторовому аспекті, яке ми намагалися здійснити [5; 6], має сприяти повнішому врахуванню чинників історичного розвитку й глибшому розумінню причин і суті історичних явищ та процесів, уможливити точніше прогнозування геополітичної ситуації й, відтак, може бути корисним для державних високопосадовців при прийнятті ними політичних рішень.

Ми намагалися довести важливе значення геософічних досліджень, здійснених на регіональному рівні, у формуванні цілісного бачення духовної суті фрагментів геопростору та Землі в цілому. На прикладі Південно-Східної України як своєрідного в різних відношеннях географічного регіону проаналізовано можливість змін геософічної суті фрагменту геопростору в часі, зумовлених подіями суто природного (як то еволюція клімату) та антропогенного (суспільно-історичного) характеру. На нашу думку, можна зробити висновок про значну перспективність регіональних геософічних досліджень як міждисциплінарного наукового напрямку на межі природничого та суспільного циклів наук. У жодному разі не заперечуючи значення традиційних галузей географічних та інших дисциплін і їх орієнтованість на майбутнє, ми констатуємо, що регіональна геософія виступає саме як нова якість географічної регіоналістики, просякнута філософською думкою.

Література:

1. Борисова О.В. Готські клімати//Бахмутський шлях. – 2002. – №3–4. – С. 161–181.
2. Гумилёв Л.Н. География этноса в исторический период. – Ленинград, 1989.
3. Гумилёв Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь. – Москва, 1989.
4. Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Москва: ДиДик, 1994. – 638 с.
5. Кисельов Ю.О. Геософічні аспекти зовнішньополітичних векторів українства від XVII сторіччя /Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т.5. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – С. 397-400.
6. Кисельов Ю.О. Геософічні аспекти етносферних процесів в Україні в контексті Помаранчевої революції // Фізична географія та геоморфологія. – Вип. 48. – 2005. – С. 66–70.
7. Кіндратенко А.М. Походження та дії гунів. Кн. 2. Гуни в описі Пріска Панійського. – Х.: Просвіта, 2002. – 96 с.
8. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України. – К.: Укр. вид. спілка, 1996. – 208 с.
9. Ландшафти і сучасність: Зб. наук. праць. – К.–Вінниця: Гіпаніс, 2000. – 288 с.
10. Липинський В.К. Україна на переломі. – Відень, 1920.
11. Людина в ландшафті XXI сторіччя: гуманізація географії. Проблеми постнекласичних методологій. – К., 1998 – 182 с.
12. Маланюк Є.Ф. Нариси з історії нашої культури. – К.: АТ “Обереги”, 1992. – 80 с.
13. Наливайко С.І. Таємниці розкриває санскрит. – К., 2001. – 280 с.
14. Пашенко В.М. Методологія постнекласичного ландшафтознавства. – К., 1999. – 282 с.
15. Пашенко В.М. Землезнання. Кн. 1. Методологія природничо-географічних наук. – К., 2000. – 318 с.
16. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України: У 2-х тт. – Т. 1. – К.: Либідь, 1992. – 590 с.
17. Чмихов М.О. Від Яйця-райця до ідеї Спасителя. – К.: Либідь, 2001. – 432 с.
18. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
19. Banse E. Die Seele der Geographie. Geschichte einer Entwicklung. – Braunschweig, 1924.
20. Piskozub A. Mędzy historiozofią a geozofią. – Gdańsk, 1994. – 250 s.

Summary:

Yuriy Kyselov. THE REGIONAL GEOSOPHY – A NEW QUALITY OF THE GEOGRAPHICAL REGIONALISTICS.

The actuality of regional geosophysical investigations as an inter-scientific discipline is grounded. The object and the subject of the Regional Geosophy are formulated. The geosophysical contents of some works created by famous Ukrainian and foreign scholars is described. The geosophysical being of a region is illustrated by some examples taken from the History of South-East Ukraine. It's stressed on the significance of natural factors in the historical and ethnic development of the region. The inter-disciplinary connections between Geography, Philosophy, Ethnology, History, Philological and Sacral studies in the Geosophysical researches are proved. The role of Geosophy in understanding of historical processes is demonstrated.

УДК 338:91

Ігор СМІРНОВ

СОЦІАЛЬНІ ТОВАРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СВІТУ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

Постановка проблеми. Соціальні проблеми в сучасному світі проявляються все гостріше, притягують до себе все більшу увагу дослідників різноманітних наукових напрямків. Не повинні стояти осторонь і суспільні географи, тим більше, що географічні аспекти соціальних проблем автоматично проявляються у змісті соціальної географії, а також повинні знайти відображення у курсах „Географії світового господарства”, „Економічної та соціальної географії України” тощо. Географічний підхід до розгляду соціальних проблем сприятиме успішній перебудові соціального сектору України на ринкових засадах, що нині відбувається. Зокрема це стосується реформи системи соціального захисту населення (або так званої пенсійної реформи), вирішенню проблеми бідності, перебудови на ринкових принципах системи охорони здоров'я тощо.

Наукові джерела та публікації з даної проблематики досить чисельні, у т.ч. суспільно-географічні (досить згадати лише доповіді Я.Б.Олійника, К.Немець та Л.Немець, Л.Шевчук на Міжнародному науковому семінарі до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка „Львівська суспільно-географічна школа у національному та європейському вимірах” (Львів, 19-20 травня 2005 р.) [1; 2; 3]. Однак суспільно-географічної інтерпретації проблеми виробництва, розподілу та споживання соціальних товарів, що є основою соціального сектору ринкової економіки, отже і соціальної географії, а також концепції „суспільного вибору”, поки що виконано не було.

Метою статті є, по-перше, розкрити особливості суспільно-географічного аналізу та шляхів вирішення соціальних проблем світу. По-друге, охарактеризувати сутність соціальних товарів та їхній поділ. По-третє, висвітлити зміст новітнього напрямку дослідження соціальних проблем – „суспільний вибір” (Public Choice). І, нарешті, по-четверте, показати сутність та регіональні особливості основних світових соціальних проблем, а саме соціального захисту населення, проблеми бідності та охорони здоров'я та їх зв'язок з соціальними реформами в Україні [4].

Виклад основного матеріалу. Основу соціальної сфери світового господарства становить виробництво, розподіл та споживання соціальних товарів та послуг. Які ж товари відносяться до соціальних і як їх відрізнити від ринкових? Як найбільш ефективно розподілити соціальні товари, і яка в цьому роль держави? Які соціальні проблеми сучасного світу є найгострішими, і якими є шляхи їх вирішення? Відповіді на ці та інші питання, пов'язані з особливостями розвитку соціальної сфери та проведенням ефективної соціальної політики, надає новітній науковий напрямок „суспільний вибір” (Public Choice), який входить до курсів „Економіка світового господарства” та „Географія світового господарства”, що викладаються автором на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ринок розподіляє товари та послуги, які називаються приватними. Ці товари знаходяться у приватній власності продавця. За певну плату він передає право власності на ці товари покупцеві, який приватно їх споживає. На відміну від цього соціальні товари знаходяться у колективній (суспільній) власності. Приватні ринки не є в змозі забезпечити їх оптимальний розподіл і споживання через дві причини. Перша – ці товари не підлягають „правилу виключення” (споживачі, які